

УДК 37.06:37.034

Інна Гавриш

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ВЗАЄМИН УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах економічної та моральної кризи, національних і соціальних конфліктів, світорозуміння та культура взаємин знову виходить на перший план, а проблема виховання взаємин набуває нового значення. Саме реальна, активна добродійна діяльність в умовах сьогодення дозволить людству знайти міру між знанням і відповідальністю в процесі гуманістичного пізнання світу. Добродійна діяльність являє собою історично мінливу систему поглядів та підходів, які визнають «цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей», вважаючи благо людини критерієм оцінки діяльності соціальних інститутів, а принцип рівності, справедливості, людяності бажаною нормою взаємин між людьми. Справедлива думка Т. Панфілової про те, що визнання людини самодостатньою цінністю та утвердження неповторності особистості є ключовим у визначенні гуманізму, культури та добродійності. Автор відзначає, що найважливішою його характеристикою стає ставлення до людини, як до свідомого суб'єкту своїх дій [5]. Визнання права особи на здійснення морального вибору обов'язково висуває умову нести відповідальність за власні вчинки. Таке ставлення свідчить про довіру та повагу до людини та вимагає від неї вироблення внутрішнього механізму регуляції поведінки.

Ще педагоги-гуманісти епохи Відродження розглядали проблему виховання культури взаємин, але у контексті виховання «душі й тіла» – гармонійного розвитку особистості на християнській основі. У свій час Ж.-Ж. Руссо доводив, що потрібно навчити дитину жити у суспільстві, прищепити їй навички корисної взаємодії із іншими (терплячості, рівності, покірності, сумирності, доброти, гуманності, співчуття, добродійностей). Необхідні для дитини навички культури взаємин, на думку Д. Беллєрса, Й. Песталоцці, набуваються у шкільному співтоваристві, оскільки саме тут виробляються спільні для всіх закони і правила. Специфіка виховання культури взаємин у дитячому середовищі полягає в тому, що воно включає розвиток знань і почуттів, вироблення культури поведінки, спілкування, навичок саморегуляції поведінки. Особливого значення розвиток теорії й практики виховання культури взаємин набуває у ХХ ст. Питаннями оптимізації взаємин у шкільному колективі на даному етапі займалися Г. Ващенко, Ю. Дзєрович, В. Зєньківський, Т. Лубенець, А. Макаренко, І. Огієнко.

Практичний і науковий доробок сучасних вітчизняних і зарубіжних

учених щодо проблеми культури взаємин включає дослідження ролі даного феномену в досягненні особистістю успіху в сфері спілкування (П. Вацлавік, В. Вілмот, Є. Головаха, М. Ніколс, А. Піз, К. Хоган, Г. Чайка); з'ясування сутності та змістових аспектів культури взаємин (Л. Бутенко, М. Горлач, П. Козловський, М. Левківський, О. Назаренко, Л. Сохань); дослідження емоційної основи і мотивів взаємин (І. Бех, Л. Божович, Т. Кириленко); виховання етики взаємин і культури спілкування (В. Білоусова, І. Мачуська, Н. Щуркова); з'ясування ролі вчителя у вихованні позитивних взаємин школярів (І. Дубровіна, Ю. Костюшко, В. Лозовцева, Л. Фрідман). Заслужують на увагу дослідження, спрямовані на вивчення і формування культури взаємин у дітей різних категорій: виховання культури взаємин батьків і молодших школярів (І. Сіданіч), культури взаємин між представниками різних статей (С. Вихор, І. Мачуська, І. Мезеря).

В історико-педагогічних джерелах простежується ідея виховання у дітей культури взаємин на основі поваги, людинолюбства, ціннісного ставлення до інших (Аристотель, М. Аврелій, Б. Грінченко, О. Духнович, Я. Коменський, Дж. Локк, А. Макаренко, І. Огієнко, Ф. Рабле, В. Сухомлинський, С. Френе).

Важливим етапом у нашому дослідженні є визначення комплексу факторів виховання культури взаємин.

З появою в історії моралі як форми нормативної регуляції поведінки окремих індивідів стає більш самостійним і вільним у своїх діях від безпосереднього оточення. На нього повністю лягає діяльність щодо здійснення регуляції, а також особиста відповідальність за виконання вимог моралі. Функція моральних норм у житті суспільства якраз полягає в детермінації поведінки людей у відповідності з певною системою цінностей. Під факторами зазвичай розуміються причини, рушійні сили певного процесу. Саме виховання, поряд зі спадковістю і середовищем, є чинником формування особистості.

У свою чергу, функціонування виховних систем і породження ними процесу виховання, в тому числі і виховання гуманності і гуманних взаємин, забезпечується трьома чинниками:

- 1) діяльністю вихованців (гра, навчання, праця, громадська робота, спілкування);
- 2) діяльності педагогів (викладання, педагогічне спілкування, учіння, педагогічне керівництво різноманітними видами діяльності вихованців);
- 3) виховним колективом.

Науково організовані виховні колективи є формою функціонування педагогічних систем, що породжують виховний процес, і одним з факторів, що забезпечують його протікання. Згідно концепції системного розуміння виховання, функціонування цих систем зумовлюється змістом та організацією діяльності виховних колективів. Своєрідною «тканиною»

життя колективу виступає діяльність вихователів і вихованців у їх єдності. Таким чином, науково обґрунтована організація виховних колективів є необхідною умовою і засобом підвищення ефективності будь-якого аспекту цілісного процесу виховання, в тому числі і виховання культури взаємин [4, с. 85].

Основи методики згуртування і виховання дитячого колективу розроблені ще в часи А. Макаренка. В основі розвитку і руху учнівського колективу насамперед лежить спільна мета, сприйнята його членами як життєво важлива перспектива, заради якої і організовується вся діяльність.

Найважливішим структурним компонентом учнівського колективу є система взаємин відповідальної залежності, яка існує у вигляді певних, типових для даного колективу способів поведінки його членів, які проявляються в ситуаціях, що вимагають відповідальності, певної вимогливості до всіх учасників, які об'єднані спільною діяльністю. У процесі співробітництва та спілкування між дітьми виникають взаємини емоційно-психологічного характеру складові неформальної структури колективу, структури особистих взаємин [3, с. 34]. Поряд слід відмітити ще один вид взаємин – гуманістичні, вони свідчать про високий рівень розвитку групи. Вони формуються лише в тих колективах, в яких значного розвитку досягає потреба і здатність вихованців піклуватися про оточуючих. Наявність гуманістичних взаємин «характеризує найбільш високий і стійкий рівень моральної вихованості колективу, домінування у його учасників громадської, колективістської спрямованості особистості» [3, с. 26]. Цей вид взаємин характеризує високий рівень розвитку групи і наявний далеко не завжди.

Розвиток дитячих взаємин проходить процес становлення, або початкове згуртування, перетворення в інструмент масового виховання та використання в якості інструменту індивідуального розвитку кожного учня [6, с. 9]. Без цих компонентів неможливий процес виховання культури взаємин. «Загубивши» один, інший не зможе проявити себе у повній мірі.

Умовно прийнято виділяти три рівня розвитку взаємин: низький (вибірковий характер прояву культури, тобто взаємини до товаришів пояснюються особистими симпатіями і дружбою), середній (ситуативний характер прояву культури, зростання потреби ставитися до однокласників з повагою не тільки з особистих симпатій, але і виходячи з інтересів колективу), високий (систематичний характер прояву культури, взаємини стають способом вираження внутрішньої моральної потреби дітей), причому найважливішою характеристикою, що визначає ці рівні і ефективність впливу на виховання взаємин особистості, є їх культура [1].

В якості одного з головних факторів, що сприяють вихованню культури взаємин, виступає діяльність вихованців і вихователів. Вона представляють собою своєрідну «тканину» функціонування систем, сфер, в яких здійснюються взаємодія та процес виховання. У ній ми можемо

виокремити такі фактори, що сприяють вихованню культури взаємин молодших школярів – гра, праця, навчання, громадська робота вихованців, викладання як провідна сторона навчання, педагогічне керівництво різними видами діяльності учнів.

Гра являє собою діяльність, в якій відтворюються соціальні взаємини між людьми. У ній діти беруть на себе ролі дорослих і моделюють взаємини, в які вони вступають у своєму житті. У грі школяр набуває навички спілкування з людьми, вміння встановлювати контакти з однолітками. Граючи, діти освоюють відразу дві функції: виконання ролі та контроль своєї поведінки. А взаємини між людьми і виконання правил, що випливають з взятої на себе ролі, є головним змістом гри.

Особлива роль спільних ігор як фактора виховання культури взаємин полягає в тому, що в них школярі вчаться діяти гуртом, разом планувати і розподіляти ролі, проявляти турботу про друзів і допомагати їм.

Виховна цінність дитячих ігор залежить від змісту моральної інформації, закладеної в сюжетах ігор; від того, яких героїв наслідують діти, а головне, вона забезпечується самим процесом гри як діяльності, яка вимагає досягнення мети, узгодження дій з партнерами і, звичайно, встановлення культури взаємин, без яких гра не відбудеться. Ігри такого роду, як «Подорож на острів Фантазії», «День народження колективу», «Фабрика іграшок», «Пошта», «День дівчаток», «Майстерня «Сюрприз» та ін. відкривають собою новий, більш високий етап колективної ігрової діяльності, що виходить на рівень освоєння значущих мотивів взаємин та становлення культури взаємин.

Спостереження вчителів, дослідження вчених підтверджують думку про те, що виховувати може не тільки зміст навчання, а й сама організація навчального процесу. Виховання культури взаємин молодших школярів відбувається при організації навчання як спільної діяльності дітей на уроках, яка характеризується: наявністю колективного пізнавального завдання; обміном інформацією; взаємною допомогою і підтримкою при аналізі, порівняннях різних спостережень і досвіду; співставленням точок зору, виведенням вірних узагальнень і визначенням понять.

Великі можливості для розвитку взаємин серед молодших школярів містяться в спільному труді. З усіх видів діяльності саме трудова відіграє особливу роль у розвитку дитячих взаємин, адже сама його мета, – створення спільного продукту, і процес праці припускають взаємодію, обмін думками, емоційне співпереживання. В такому випадку виховується не лише культура взаємодії з об'єктами праці, а й культура взаємин, що виникають у трудовій діяльності між її учасниками.

Проте найчастіше ця діяльність організовується так, що діти трудяться поруч, але кожен робить свою частину спільного завдання, практично не взаємодіючи з іншими учнями. Тому в організації спільної діяльності треба вдаватися до спільно-взаємодіючій організації роботи,

коли спільне завдання виконується разом з іншими учнями. Воно досягається таким розподілом завдань між школярами, при якому результат роботи одного учня стає початком роботи іншого і кожен виконує частину складного процесу.

Ще раз підкреслимо, що діяльність учнів та вчителів у їх сполученні і при провідній ролі педагогів виступає узагальненим системоутворюючим фактором, що забезпечує цілісність процесу виховання культури взаємин молодших школярів. Робота педагогів представляє собою своєрідну метадіяльність, яка надбудовується над діяльністю учнів, і є об'єктом управління, при цьому школяр стає в позицію суб'єкта, керуючого своєю поведінкою.

Розвинута і динамічна взаємодія вчителя з учнями є основою взаємин, причому кожен з учасників виступає в ролі активного суб'єкта у всіх його сферах: обміні інформацією, пізнанні один одного, створенні сприятливого психологічного клімату, реалізації способів взаємодії. Взаємодія ж, являє собою спосіб організації взаємин педагогів і учнів.

У цілому під спілкуванням та добродійною діяльністю, як вагомими факторами виховання культури взаємин, розуміється професійна за цілями, завданнями, рівнем майстерності, якостями та ефективністю суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яка забезпечує культуру взаємин, моральну мотивацію поведінки, розширення морального досвіду дітей.

Сьогодні на перший план висувається вимога гуманізації виховання, тобто олюднення взаємин, визнання дитини як особистості, її прав на свободу, щастя, соціальний захист, на розвиток і прояв здібностей та індивідуальності. Підвищенню культури взаємин молодших школярів сприяє систематичне включення всіх вихованців у різноманітну добродійну діяльність. Добродійній діяльності притаманні такі риси, як наявність емоційної єдності вчителя та учнів; використання особистісних аспектів у спілкуванні зі школярами; відсутність негативних установок по відношенню до вихованців; організація цілісного контакту з усім класом на рівних; включення всіх учасників у спільну добродійну діяльність на основі партнерства, співтворчості; активізація суб'єктної позиції учнів за допомогою залучення їх до планування, здійснення, регулювання, оцінки та аналізу своєї діяльності; врахування вікових особливостей, здібностей, інтересів [2, с. 4–5].

Отже, з точки зору гуманізації процесу виховання саме добродійна діяльність відіграє провідну роль і є головним фактором, який, ґрунтуючись на принципах гуманізму та моральності, сприяє вихованню культури взаємин.

Співпраця в педагогіці розглядається як форма організації виховного процесу, яка пов'язана зі зміною позиції вихователя по відношенню до вихованця чи однокласників між собою. Ця позиція часто позначається як партнерство і її сутність виражається в єдності товариської поваги і

вимогливості до особистості учня, що і лежить в основі культури взаємин. Для розвитку високої культури взаємин треба: враховувати попередній досвід та перспективи розвитку взаємин дітей; побудову демократичного за стилем керівництва, довірче за характером, емоційно-позитивним за формою спілкування; широкий арсенал засобів взаємодії і навчання вихованців вмінню спілкуватися.

Проведений аналіз чинників виховання культури взаємин показує, що їх становлення безпосередньо залежить від уміння педагога організувати спільну діяльність молодших школярів, направити свої зусилля на згуртування учнівського колективу. Вчителю необхідно широко використовувати в цих цілях різні види педагогічного спілкування, донести до дітей зміст добродійної діяльності та її частіше реалізовувати, виробити свій стиль взаємодії з учнями і навчити молодших школярів співпраці один з одним у колективній діяльності. Оскільки проблема виховання культури взаємин молодших школярів широка та багатоаспектна, у подальших роботах ми вважаємо за потрібне виокремити, проаналізувати та систематизувати компоненти цього феномену, критерії, рівні та показники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безкоровайна О. В. Технології виховання культури особистісного самоствердження : метод. посібник / О. В. Безкоровайна. – Рівне : РДГУ, 2008. – 118 с.
2. Іваниця Г. А. Виховання добродійності / Г. А. Іваниця // Виховна робота в школі. – 2010. – Вип. № 10(71). – С. 2–18.
3. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу / А. С. Макаренко // Твори : в 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1954. – Т. 5. – С. 9–109.
4. Новикова Л.И. Педагогика детского коллектива. Вопросы теории. – М. : Педагогика, 1978. – 144 с.
5. Панфилова Т. В. О содержании понятия «гуманизм» / Панфилова Т.В. // Философские науки. – 1990. – № 9. – С. 112–117.
6. Сокольников Ю. П. Системный подход в исследовании воспитания / Ю. П. Сокольников. – М. : Прометей, 1993. – 200 с.